

MIR I SIGURNOST

MEDIJI I KULTURA SJEĆANJA

Kratki osvrt u povodu diskusije
o medijskoj kulturi sjećanja u BiH

Prof. dr. Lejla Turčilo
Mr.sc. Adnan Rondić
avgust 2020.

Mediji i sami nisu prošli proces katarze, odnosno nisu se suočili sa prošlošću i sa svojom ulogom u toj prošlosti.

Mediji teško izlaze iz matrice „mi“ i „oni“, u kojoj je slika crno-bijela, odnosno „naši“ su samo heroji, a „njihovi“ samo zločinci.

Sve više se u javni prostor vraća relativizacija, pa i glorifikacija zločina, te revitalizacija, rehabilitacija i glorifikacija zločinaca, ne samo iz ratova devedesetih, nego i odranije.

MIR I STABILNOST

MEDIJI I KULTURA SJEĆANJA

Kratki osvrt u povodu diskusije
o medijskoj kulturi sjećanja u BiH

Prof. dr. Lejla Turčilo
Mr.sc. Adnan Rondić
avgust 2020.

Sadržaj

MEDIJI I KULTURA SJEĆANJA	2
IMPRESUM	5

MEDIJI I KULTURA SJEĆANJA

Fondacija Friedrich Ebert organizirala je 29. jula online diskusiju pod nazivom „Medijska kultura sjećanja – u znak sjećanja na 25 godina genocida u Srebrenici“. Gosti ove diskusije bili su prof. dr. Dženana Husremović, profesorica na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, prof. dr. Lejla Turčilo, profesorica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, Vedran Džihčić, viši stručni saradnik na austrijskom Institutu za internacionalnu politiku i predavač na Fakultetu političkih nauka u Beču, Hariz Halilović, profesor na RMIT Univerzitetu u Melbourneu i gostujući profesor na Univerzitetu u Kaliforniji, Srđan Puhalo, socijalni psiholog i Aleksandar Trifunović, glavni i odgovorni urednik online magazina BUKA. Moderator u ovoj diskusiji bio je Adnan Rondić, novinar Aljazeera Balkans. (Više o diskusiji na: <https://www.tacno.net/nasigradovi/medijska-kultura-sjecanja-u-znak-sjecanja-na-25-godina-genocida-u-srebrenici/>)

Nakon dvosatne rasprave o ulozi medija u izgradnji kulture sjećanja u Bosni i Hercegovni, čini se opravdanim ukazati na neke ključne aspekte koje bi bilo uputno razmatrati i koncepte koje bi trebalo razvijati kad je riječ o kulturi sjećanja i odnosu i ulozi medija u ovom procesu. Oni su tek dijelom ili u naznakama pomenuti u samoj diskusiji, ali bi ih vrijedilo uzeti u obzir pri budućim raspravama o ovim pitanjima, kako bi se jasnije i sistematičnije sagledala uloga medija ne samo u izgradnji kulture sjećanja, nego i u procesima izgradnje mira na prostoru BiH i Zapadnog Balkana.

KULTURA SJEĆANJA I SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU – NEKI KLJUČNI POJMOVI

Najprije, važno je ukazati na različitost (unatoč srodnosti i povezanosti) pojmova kultura sjećanja i suočavanje s prošlošću. Budući da pristup ovog kratkog osvrtu nije akademski, na ovom se mjestu nećemo detaljno i znanstveno baviti definiranjem i raspravom o ovim pojmovima. Opredijelili smo se, radije, za relativno pojednostavljenu, unekoliko i laičku interpretaciju ovih pojmova zasnovanu na izvorima poput Kardova, Lalića, Teršelič (Zagreb, 2010) i Assmana (2005), a koja nam može pomoći u boljem razumijevanju konteksta u kojem mediji imaju ulogu u izgradnji kulture sjećanja i suočavanju s prošlošću. Tako, suočavanje s prošlošću možemo pojednostavljeno opisati kao procese „prerade“ nasilne prošlosti, odnosno izgradnju odnosa prema nasilju počinjenom prema svim žrtvama, bez obzira na njihovu etničku, političku ili bilo koju drugu

pripadnost. Naravno da se suočavanje s prošlošću odvija na svim nivoima, od individualnog (preispitivanje uloge pojedinca u prošlosti) do onog u zajednici (među poznanicima, prijateljima, komšijama), pa i na institucionalnoj osnovi (političke stranke, vjerske zajednice, nevladin sektor, međunarodne organizacije) i u svim tim procesima mediji, nesumnjivo, imaju veliku ulogu. Kultura sjećanja, pak, obuhvata niz mehanizama putem kojih se sjećanje prenosi i kao svojevrsni sadržaj cirkuliše u društvu. Ona se u svakom društvu aktualizira kroz komunikacijske i identifikacijske procese, u potpunosti uključujući i podrazumijevajući suočavanje s prošlošću, pa je i ovdje više nego jasna važna uloga medija u tim komunikacijskim i identifikacijskim procesima društva, odnosno zajednice/a.

Kada kulturu sjećanja razumijevamo kao društveni proces i fenomen, nesumnjivo je da postoji njeno uzajamno prožimanje sa drugim društvenim procesima (otud, recimo, politička manipulacija sjećanjem i/ili revitalizacija određenih događaja iz prošlosti u trenutku koji odgovara određenim akterima). Također, nesumnjivo je i da se podjele društva ili takozvana „fragmentacija društvenog polja“ reflektiraju i na tumačenje prošlosti.

KULTURA SJEĆANJA I MEDIJI U BIH

Kako se sve navedeno manifestuje, odnosno prelama kroz medijsku sferu? Da li u Bosni i Hercegovini, kad je o ovim temama riječ, postoje neke specifičnosti ili razlike u odnosu na utemeljene teorije i ustaljene prakse? Ovaj kratak osvrt pokušat će, u naznakama, odgovoriti na ova pitanja.

Prije svega, društvene (zlo)upotrebe kulture sjećanja i suočavanja s prošlošću u medijskoj sferi ogledaju se kroz nekoliko procesa:

- Zahtjev za sjećanjem nasuprot zahtjeva za zaboravom (agenda zahtjeva za zaboravom vodi se logikom „oprostiti i zaboraviti“ ili „treba se okrenuti budućnosti“, a agenda zahtjeva za sjećanjem logikom „oprostiti, ali ne zaboraviti“ ili „nema budućnosti bez odnosa prema prošlosti“);
- Istinite nasuprot lažnim interpretacijama prošlosti (utvrđivanje činjenica i pridržavanje tih činjenica bez obzira na dominantne političke ili druge narative i agende nasuprot „prekranju“ činjenica u dnevno-političke, ideološke ili druge svrhe);
- Birokratizacija i/ili spektakularizacija sjećanja (tendencija

da se o određenim događajima govori samo određenim povodom, najčešće određenim datumima, kao i ceremonijalno i spektakularno).

- U Bosni i Hercegovini jesu prisutni svi nabrojani narativi, odnosno možemo reći da apsolutno svjedočimo direktnom prožimanju sjećanja i savremenih društvenih (a posebno političkih) procesa. Više je uzroka tome:
- U BiH imamo zamrznuti sukob, a ne trajni mir;
- U BiH imamo podijeljeno društvo, a ne samo administrativno i teritorijalno podijeljenu državu;
- U BiH imamo političke elite (kao i neke druge, uostalom) koje manipuliraju sjećanjem u svrhu ostvarenja svojih ciljeva;
- U BiH imamo porodice žrtava i preživjele koji su, u velikoj mjeri, zanemareni i ostavljeni na margini, bez ikakve podrške da se suoče sa traumama i nastave život;
- U BiH imamo i određene segmente civilnog društva koji kulturu sjećanja i suočavanje s prošlašću vide tek kao temu projektnih aktivnosti, ne kao širi fenomen koji bi trebalo sistemski razvijati;
- U BiH imamo međunarodne aktere koji također, s vremena na vrijeme, balansiraju između različitih interpretacija prošlosti (najdirektniji je primjer nesprijetnost međunarodne zajednice da nametne Zakon o zabrani negiranja genocida);
- U BiH imamo obrazovni sistem u potpunosti razdijeljen po etno-teritorijalnom principu i bez minimuma konsenzusa o događajima iz prošlosti (ne samo iz devedesetih godina 20. stoljeća, nego i iz Drugog svjetskog rata, pa i ranije);
- U BiH imamo, u velikoj mjeri, neosvijestenu, pa i neprosvijestenu javnost kojom je lako manipulirati (zlo)upotrebom događaja iz prošlosti.

Dodamo li ovome činjenicu koja je višekratno pomenuta i na diskusiji, da su mediji dio društvenog sistema, a u BiH i direktna refleksija političkih, ekonomskih i društvenih odnosa, te češće dio problema, nego dio rješenja kad je riječ o suočavanju s prošlašću i izgradnji kulture sjećanja, teško je očekivati da bosanskohercegovački mediji učine ono što bi im, zapravo, trebao biti zadatak, a to je:

- Suočiti se sa samim sobom (za veliki broj medija, naročito u RS, negiranje genocida dio je uređivačke politike, odnosno agende medija);
- Suočiti se sa dominantnim narativima i odrediti prema njima (nedopustivo je da svaka „istina“, odnosno svako tumačenje prošlosti u medijima ima jednaku vrijednost, jer se upravo njenim medijskim prenošenjem ona etablira i legitimira kod javnosti, odnosno u društvu);
- Uspostaviti principe i kodove transponiranja kulture sjećanja putem medijskih narativa (šta, kao i kada prenose, ko su im sagovornici, gdje je linija ispod koje se ne ide itd.)

Sve ovo samo na prvi pogled djeluje teško, osobito kad se u obzir uzme medijska scena u Bosni i Hercegovini, no u osnovi navedenih procesa je, zapravo, vraćanje profesionalizmu i javnom interesu, odnosno „oživljavanje“ etičkih standarda u medijima. Naravno, treba napomenuti da širom BiH još uvijek postoje mediji koji sve ovo i rade, no sve se više čini da su oni izuzetak, a ne pravilo.

ŠTA UTIČE NA MEDIJSKE NARATIVE?

Kako je već rečeno, kao ni o bilo kojem drugom pitanju, fenomenu, procesu ili pojavi, ni kad je o kulturi sjećanja i suočavanju s prošlašću riječ, mediji ne grade dominantne narative samo na osnovu svoje agende i svojih tumačenja. Mnogobrojni drugi akteri/agensi sistema utiču na oblikovanje (dominantnih) medijskih narativa. Stoga je i kod razmatranja odnosa medija prema prošlosti i izgradnji kulture sjećanja nužno razmotriti medijske i izvanmedijske uzroke odnosa prema prošlosti kakav imamo trenutno, odnosno pokušati sagledati šta jeste do medija, a šta do izvanmedijskih (odnosno drugih društvenih aktera). Ponovo, bez intencije da damo konačan i sveobuhvatan odgovor na pitanje šta utiče na medijske narative (budući da je za to potrebno mnogo više prostora i detaljnija analiza medijskog diskursa), na ovom mjestu navest ćemo, u kratkim crtama samo neke od uzroka.

- Mediji i sami nisu prošli proces katarze, odnosno nisu se suočili sa prošlašću i sa svojom ulogom u toj prošlosti. Novinar i publicista Boro Kontić na sjajan je način objasnio ovaj fenomen u dokumentarnom filmu *Godine koje su pojeli lavovi*, u kojem je pokazao da su neki od najvećih huškača uoči ratova devedesetih, nakon tih ratova (p)ostali prominentni novinari, urednici, pa i profesori novinarstva;
- Mediji teško izlaze iz matrice „mi“ i „oni“, u kojoj je slika crno-bijela, odnosno „naši“ su samo heroji, a „njihovi“ samo zločinci;
- Sve više se u javni prostor vraća relativizacija, pa i glorifikacija zločina, te revitalizacija, rehabilitacija i glorifikacija zločinaca, ne samo iz ratova devedesetih, nego i odranije. Najvidljiviji su primjeri odnosa prema Draži Mihajloviću i njegovo veličanje od strane nekih medija i javnih osoba, ili porodici Željka Ražnatovića Arkana koju neki mediji prikazuju kao celebrity porodicu čiji se svaki korak prati;
- Kultura sjećanja nerijetko je zloupotrijebljena u medijima, a porodice preživjelih se dodatno viktimiziraju i traumatiziraju. Ova kategorija ljudi (koji se, kako je i u samoj diskusiji primijetio Hariz Halilović, i dalje nazivaju „žrtve“, iako je terminološki ispravan naziv „preživjeli“) je, kako je već rečeno, uglavnom marginalizirana i traumatizirana, a nakon gotovo trideset godina od početka ratova na području bivše Jugoslavije, nerijetko i suočena s uzaludnošću žrtve, jer, kako to, recimo, ističu demobilisani borci, „društvo u kojem žive nije društvo za koje su se borili“. U medijima je ova populacija nerijetko portretirana uz velike doze patetike, manipulacije i površnosti, a ponekad se čak čini da joj je gotovo nedopušteno da izađe iz te pozicije žrtve i počne/nastavi normalan život. Mediji nerijetko zaboravljaju da preživjeli i porodice žrtava imaju brojne druge identitete, pored identiteta preživjelih, i da je bitno izvještavati o njihovom životu, uspjesima, problemima, a ne samo o njihovom odnosu prema prošlosti. Nedopustivo je medijsko „zarobljavanje“ preživjelih u prošlosti.

Kad je riječ o izvanmedijskim akterima i u samoj diskusiji navedeni su neki od (spornih) pristupa kulturi sjećanja u

društvu općenito. Možemo se, tako, složiti s Vedranom Džihićem, koji kao jedan od problema navodi svođenje odnosa prema prošlosti, a posebno prema genocidu, na tek generacijsku odgovornost, budući da je ovo pitanje pitanje svih generacija. Upravo je temporalnost u javnom prostoru (o kojem je u diskusiji govorio V. Džihić), odnosno kreiranje „ublaženog“ stava prema, recimo, negatorima genocida koje je rezultat nesuprotstavljanja u medijima i u javnosti ovakvim pojavama, problematična, jer nas vraća unazad kad je riječ o kulturi sjećanja. Ono što je prije nekoliko godina bilo nedopustivo, poput negiranja genocida u skupštinskim klupama naprimjer, danas postaje normalno (jer smo se protokom vremena i nesuprotstavljanjem takvim narativima na njih, naprosto, navikli) i to pokazuje pogrešan društveni odnos prema suočavanju s prošlošću i kulturi sjećanja.

Nadalje, bitno je naglasiti i trend umanjivanja važnosti utvrđivanja činjenica i odnosa prema činjenicama nasuprot terora mišljenja (to šta neko o činjenici da je počinjen genocid u Srebrenici misli nije bitno, bitna je sudski potvrđena i dokazima utvrđena činjenica da je riječ o genocidu, a u javnom se prostoru nerijetko jednako, a nekad i više prostora daje upravo mišljenjima, a ne utvrđenim činjenicama, što Hariz Halilović definira kao „teror mišljenja“), kao i patronizirajući ton prema preživjelim i žrtvama (koje se „prisvajaju“ i neko bi drugi u njihovo ime govorio, mislio i odlučivao, umjesto da ih se osnažuje da o sebi promišljaju, odlučuju i djeluju sami), te trijumfalizam počinilaca najtežih zlodjela koji se veličaju kao heroji i kojima se daje i medijski i društveni prostor. Svi navedeni društveni procesi i fenomeni neminovno utiču i na medijske narative. Nedostatak društvenog senzibiliteta, vrlo problematična i sporna i društvena i politička sfera (u kojoj su pokretači ratova, počinitelji i podržavatelji zločina (p)ostali agensi, odnosno čuvari mira i oni koji definiraju koordinate društvenog odnosa prema prošlosti) u post-genocidnom društvu, kakvo je ovo u Bosni i Hercegovini, koje ima i transgeneracijske traume, čini suočavanje s prošlošću izuzetno komplikovanim. Doda li se tome politička kontrola medija, priklanjanje medija diskursu vladajućih politika, izostanak senzibiliteta, te opći trend senzacionalizma, tabloidizacije i trivijalizacije medijskih sadržaja, jasno je zašto se nerijetko mediji vide kao dio problema, a ne dio rješenja kad je riječ o kulturi sjećanja u Bosni i Hercegovini.

MOŽE (LI) SE DRUGAČIJE?

Na kraju ovog kratkog osvrtu na ulogu medija u suočavanju s prošlošću i izgradnji kulture sjećanja u Bosni i Hercegovini, treba napomenuti da ova vrsta generalizacije kod uočavanja trendova i dominantnih narativa u medijima ni na koji način nema za cilj (pri)kazati ulogu medija kao isključivo negativnu, spornu i problematičnu. Kako je već rečeno, u svim dijelovima Bosne i Hercegovine i svim segmentima njenog društva, uključujući i medijsku sferu, postoje sjajni primjeri odgovornog, dostojanstvenog, činjenično utemeljenog i humanog odnosa prema prošlosti, primjeri beskompromisnih boraca za istinu, primjeri ljudi koji misle i rade mimo nametnutih okova i stega. Iako su, kako smo to čuli i u samoj

diskusiji, oni nerijetko na izmaku snaga, budući da nakon dvadeset i pet godina imaju sve suženiji prostor za javno djelovanje, nikakvu sistemsku podršku (tačnije, češće imaju probleme i izloženi su opasnostima zbog suprotstavljanja dominantnim narativima), te iako nerijetko nemaju ni podršku opće javnosti (koja je često lak plijen za manipulaciju, uslijed nerazvijene medijske pismenosti i općeg stupnja obrazovanosti u društvu), pojedinci, intelektualci, određeni akteri civilnog društva i slično hrabro istupaju u javnom prostoru pokušavajući korigovati sve anomalije koje smo i ovom kratkom osvrtu detektirali. Mediji i dalje ostaju njihovi prirodni saveznici u građenju narativa koji suočavanje s prošlošću i kulturu sjećanja etabliraju kao korake ka istinskom pomirenju. Mnogi od medija i novinara godinama ustrajno i hrabro ispunjavaju taj svoj zadatak, koliko god ponekad i sami bili marginalizirani i koliko god ih ponekad i same umarala prividna uzaludnost tog posla. On nikad nije uzaludan, nikad nije neprimijećen od (barem dijela) javnosti i nikad nije završen posao. I u tome je, čini se, i sreća i prokletstvo bavljenja novinarstvom na našim prostorima.

O AUTORIMA

Dr. sci. Lejla Turčilo, redovna je profesorica na Odsjeku Komunikologija/Žurnalistika Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, gdje predaje predmete: Teorija medija, TV novinarstvo, Online novinarstvo, Mediji i politika na dodiplomskom i master studiju i predmet Oblikovanje novih javnosti i PR na doktorskom studiju. Objavila je tri autorske knjige, tri koautorske knjige, kao i jedan priručnik i pet istraživačkih publikacija. Objavila je više od četrdeset naučnih i stručnih radova u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Francuskoj, Belgiji, Njemačkoj, SAD i Kolumbiji. Učestvovala je u više naučnih i stručnih konferencija, simpozija i kongresa u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Rukovoditeljica je Centra za cjeloživotno učenje Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i šefica Odsjeka Komunikologija/Žurnalistika. Polja interesovanja su joj: online komunikacija, interkulturalna komunikacija, medijska pismenost, te medijske slobode.

Adnan Rondić, televizijski novinar, rođen je 1971 godine. Diplomom komunikologa, a potom magistra politoloških nauka stekao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, gdje je doktorant na interdisciplinarnom doktorskom studiju. Novinarstvom se bavi od 1992. Karijeru je počeo na Hayat TV. Radio je i kao dopisnik Glasa Amerike iz Bosne i Hercegovine. Od 2011 radi za Aljazeera Balkans. Istovremeno, više od petnaest godina radi kao trener za medijski nastup. Autor je studije "Povratak između privida i stvarnosti." u izdanju Fondacije Friedrich Ebert (2007), priručnika za medijski nastup "Medijski nastup(ati): Smjernice za rad s medijima" u izdanju Fondacije Friedrich Ebert (2014), te knjige "Živjeti Srebrenicu" u izdanju Fondacije Heinrich Boll (2015).

IMPRESUM

Friedrich-Ebert-Stiftung - Kancelarija Sarajevo
Kupreška 20, 71 000 Sarajevo

Za izdavača: Dr. Peter Hurrelbrink - Direktor, FES BiH

Tel.: +387 33 720 010

www.fes.ba

DTP: Aleksandar Aničić

Sva prava pridržana od strane Friedrich-Ebert-Stiftung BiH.

Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u ovoj publikaciji. Komercijalna upotreba izdanja nije dozvoljena bez pismene saglasnosti Fondacije.

